

"זה שאנו מסיחים דעתנו ממנו" – על 'טלית

אחרת' של עגנון

בספרו **לפנים מן החומה** מספר עגנון באירוניה על חברו "שיצא ללמוד תורה אצל פרויד או יונג או אצל אחר מאותם שביקשו לקעקע את חיינו" (עגנון, 1976: 17). הבעיה בהסתמכות על תורת פרויד לפשר הסיפורים של עגנון, היא בעובדה שפרויד פיתח מתודה לפשר החלום שמבוססת על ההנחה שציר הקיום האנושי הוא המיניות המודחקת, ושכל התרבות כולה נובעת לדידו מהדחקה וסובלימציה של המיניות ושאר יצרים ותסביכים נלווים. פרויד ראה ברוחניות ובדתיות סובלימציה של היצרים ותחליף של דמויות ההורים, ובניגוד ליונג הוא לא הכיר בחשיבותם המקורית של הרוחניות והדתיות בנפש האדם. ואילו הסיפור דמוי החלום שלפנינו, כמו חלק ניכר מיצירת עגנון, עוסק במצוקה הקיומית סביב אובדן השלמות הדתית-רוחנית.

כדי לפרש חלום עלינו להבין את עולמו הרוחני והתרבותי של החולם-כותב ואת המשמעויות האישיות שיש לחומרים שהוא מביא. לכן עלינו להבין את עגנון קודם כול מתוך עגנון ומתוך עולמו היהודי.¹⁰ ראוי שנתבונן בשאר סיפורי **ספר המעשים**, שהסיפור 'טלית אחרת' (עגנון, 1960) לקוח מתוכו, שגם בהם, כמו בסיפור הזה, יש שיבוש ביכולת הגיבור (האנטי-גיבור) להוציא לפועל את מעשיו בכלל ומעשיו הדתיים בפרט. מאחר שאלוהים הוא זה שקרוי בפיוט: 'אַל אדון על כל המעשים', והמעשים הם מעשי האדם, הרי ששיבוש התפקוד בכל סיפורי **ספר המעשים** של עגנון נראה לי כמשתלב עם השיבוש (לא במקרה כינה עגנון את עירו בוצ'אץ בשם שבוש) במעשה הדתי-אמוני. עגנון בוחר (כמו קפקא) בתבנית החלום המסויט, אשר בו, מעצם מהותו כחלום, מופקעים מתוקפם חוקי

⁹ פורסם בעיין גימ"ל, כתב עת לחקר עגנון. אוניברסיטת בראילן. גיליון ב, 2012. עמ' 210–215.

¹⁰ על יחסו של עגנון לחלומות ראו ברשימה בהמשך: 'ואין המעשה מתחלף בפרושים' – על ספרות וחלום.

הלוגיקה, הזמן והמקום, ונוסף לכך הוא מבטא חרדה ואובדן דרך. תבנית זו מתאימה לבטא את המצב הקיומי של גיבור הסיפורים שאבדה השליטה שלו בארגון, בסדר, ובהכוונה המודעת של חייו, וחייו הפכו לחלום בלהות של אובדן דרך. אובדן זה בסיפורי עגנון, להבנתי ולדעת גדולים ממני, הוא התוצאה של האובדן הדתי-רוחני. את סיפורי ספר המעשים כתבנית חלום אפשר להבין אפוא לא משום שבהכרח אכן נחלמו, אלא משום שהמציאות ההזויה, האירציונלית של החלום, מעצם מהותו, מאפשרת לבטא את הקיום ההזוי והמסויט של גיבורו של עגנון.

הסיפור 'טלית אחרת' מספר על יום כיפורים שבו המספר רוצה להתפלל עם זקנו עליו השלום, אבל הוא מאחר לבוא לבית הכנסת. זקנו מחפש עבורו מקום בבית הכנסת שכבר התמלא אנשים ואינו מוצא, ובינתיים המספר מצטער על שציער את זקנו בכך שאין לו מקום ובכך שאיחר לבוא. הוא חש צמא וכמעט חוטא בשתייה, ואז הוא רואה שהביאו ספסלים ושמו אותם כמו מדרגות לשמאלו של ארון הקודש. ו"אדם אחד שאיני רוצה להזכיר את שמו עומד על גג המעלה העליונה, וכמין מצנפת של נחתום בראשו, והוא שר פזמונים שאינם של יום הכפורים, ונער קטן, בנו או בן בנו, עומד על ידו ועושה לפי אותם הפזמונים עוויות של שטות וחצי בית המדרש מביט ומסביר להם פנים". זה שהמספר אינו רוצה להזכיר את שמו, הוא כעין נציג של הסטרא אחרא, שעושה ליצנות מיום הכפורים. הספסלים שהאיש עומד עליהם עומדים משמאל לארון הקודש, כשצד השמאל גם הוא מייצג את הסטרא אחרא. הנער הקטן הדמוני מופיע כאן בהיפוך משמעות אירוני של הפסוק מישעיהו (יא, ו), שבו נער קטן נוהג בחיות בימות המשיח: "וְגַר זָאב עִם פֶּהשׁ וְנִמְרָ עִם גְּדִי יִרְבֶּץ וְעִזָּל וְכַפִּיר וְקִרְיָא יִחַדְדוּ וְנִעַר קֶטָן נִהְגַּ בָּם". חצי בית המדרש שמסביר להם פנים הוא כנראה מחצית נפשו של המספר שפנוי להפרעות ולפיתויים.

אחרי כל זה המספר מחפש את טליתו שנמצאת באותו בית כנסת ולתמהונו הוא מוצא אותה, כשפעמים אחרות חיפש אותה ולא מצא אותה שם. אלא שעכשיו כשמצא אותה, חסרה בה ציצית אחת ולכן היא פגומה ופסולה. משתמע אפוא שהוא מוצא אותה משום שהיא

פסולה, כי את הטלית המבוקשת אינו ראוי למצוא כשהוא פרוץ אל הכפירה והיצר של הסטרא אחרא.

נשים לב לאופן בו עגנון מתאר זאת: "נזדרזתי ופשטתי את ידי לתוך חור שבשולחן והוצאתי משם את טליתי. פעמים הרבה חיפשתי שם את טליתי ולא מצאתיה ועכשיו מצאתיה... הרי דבר הוא שראוי לתמוה עליו". כאן מהדהדים הפסוקים מתוך 'שיר השירים':

פרק ג, ב: אַקוּמָה נָא וְאַסוּכְבָּה בְּעִיר, בְּשֹׁנְקִים וּבְרַחֲבוֹת־אֲבָקָשָׁה, אֶת שְׂאֵהָבָה נִפְשִׁי; בְּקִשְׁתִּי, וְלֹא מְצֵאתִיו.

פרק ה, ג: פִּשְׁטִי אֶת־כַּתְּנֵי אֵיכָבָה אֶל־בְּשֵׁנָה; רַחֲצִי אֶת־דְּגְלִי, אֵיכָבָה אֶטְנֶפֶם. ד. דוֹדֵי שְׁלַח יָדוֹ מִן־חֹזֶר, וּמְעִי, הָמוּ עָלָיו.

החיפוש המתמיד אחר הטלית מבלי למוצאה הוא כחיפוש אחר האהובה, היא השכינה, שאי אפשר למוצאה והיא בחזקת מחוז חפץ בלבד. מצוות הטלית היא מצוות ציצית, ואמרו חכמים "שכל המקיים מצוות ציצית כאילו מקבל פני שכינה" (ירושלמי, ברכות א.). הטלית, שאינו יכול עוד להשתמש בה, היא ככותונת האמונה שפשט ואיכה ילבשנה. כשהוא פושט ידו אל החור בשלחן (דימוי שאינו מתאים לפתח במבנה שולחן התפילה שניתן לשמור בו את הטלית) הוא כרוד שמנסה להגיע אל הכלה, כלת הנשמה, שכינת הנשמה, אלא שדומה שהמספר חש שטינף את עצמו. איהיכולת למצוא את הטלית השלמה מקבילה לאייכולתו למצוא לו מקום בבית הכנסת. שהרי 'המקום' הוא גם כינוי לאלוהות. הוא אינו מוצא בנפשו את המקום האמוני השלם. השכינה, שהיא האלוהות השוכנת בעולם ובנפש האדם – אינה שורה בו ואינה עוטפת אותו ומגינה עליו כאותה טלית שלמה וכתפילתו של המאמין.

האסוציאציה אל הכלה המסתירה פניה בשיר השירים, ושבה ונגלית ושוב נסתרת, עולה בנו כבר בראשית הסיפור, כשהמספר מהרהר איך כבר בקטנותו היה תוהה על החזן שמכסה פניו בטלית בעת שהוא קורא לאלוהים: "הרי הוא קורא לו והוא מצוי ועומד עליו, אם כן כיסוי פנים למה? אילו גילה פניו היתה שמחה גדולה בעולם, כאותה שמחה ששמחתי אני בשעה ששיחקתי במחבואים עם אבא, שאני והוא ביקשנו זה את זה, ולבסוף גיליתי פני ונימצנו זה לזה". כמו אבינו בשמים שמסתתר ונגלה, כך הכלה, השכינה, כל זמן שיש טלית

שלמה אפשר לערוג מבעדה אל הסרת הסתר הפנים ואל גילוי השכינה.

גם בסיפורים אחרים בספר המעשים עגנון עוסק ביום כיפורים. בשני סיפורים יש איחור לקום לתפילה, ואיחור להגיע לבית הכנסת או הפרעה אחרת בתפילה. בסיפור 'פי שנים' הוא עוסק באיחור לתפילה ביום כיפורים, והחמצת התפילה קשורה בחיפוש מתמיד אחר טלית או טלית מתאימה, כשהוא נזכר באור המבהיק ממצחו של אביו העטוף טלית בילדותו. הטלית המוחמצת היא האמונה המוחמצת. כמו שבסיפורנו הטלית הפגומה היא השלמות של האמונה שנפגמה.

המשמעות הסמלית של פגיעה במעטפת לבוש כביטוי להחמצת וקריעת האפשרות לשלמות החיים הנפשיים הרוחניים, מצויה בסיפורים נוספים של עגנון. בסיפור 'המלבוש', המלבוש שהחייט מאחר להתקין ומחמיץ את תיקונו הוא מלבוש הנשמה, שיכולה להיתקן מתוך העבודה הנפשית של אמונת האל. בסיפור 'עם כניסת היום' המספר ובתו בורחים בערב יום כיפורים מפני פורעים ובבית הכנסת נשרפת כותנתה של הבת שנותרת עירומה ואינו מוצא במה לכסותה, אפילו קרעי ספרים לכיסוי הגוף אין כבר בגניזה (את הבת הוא מכנה "בת" בת נפשי" ובמפורש מזהה אותה עם הנשמה: "וכשהיא מתגלית בדמות ילדה אל תאמר נשמתך טהורה כילדה, אלא לרמוז לך באה, שהיא מתאוה ומשתוקקת ונכספת לחזור לטהרתה" עד הנה, עמ' קעה). בספרו אורח נטה ללון עגנון מדמה את קרעי הבגד לקרעי הנשמה: "דרכו של בגד להטעות, שהוא מכסה את הגוף. קרעיו בלבד מגלים אותו. ולא את גופו בלבד הם מגלים, אלא מגלים את נפשו. בשר זה שמציץ מן הקרעים יש שהוא דומה לכף ידו של עני שמבקשת צדקה [...] ולא את בעלי הקרעים בלבד אני רואה, אלא אף את עצמי אני רואה" (עמ' 51).

הסרת ציצית אחת מארבע, שגורמת לפסילת הטלית, מתקשרת כמשמעותה עם מחיקת האות 'א' מהמילה 'אמת' שנכתבה, לפי האגדה, במצחו של הגולם. מחיקה זו גורמת לקריסתו ורובנו של הגולם, כשמהמילה 'אמת' נותר רק ה'מת', כי הוסרה האות 'א' האלוהית שהעניקה לו רוח חיים. המספר אומר שרק את המת

להשמיעני" ואינו שואל: מי זה בא להשמיעני. מתוך הניסוח עולה האפשרות שמדובר באותה דמות פנימית מתעתעת שפולשת אל עולמו כנגד רצונו, ומטלטלת אותו לכאן ולכאן, כמבקשת את התייחסותו.

והוא ממשיך: "התחלתי מהרהר, מה בא זה להשמיעני, וכי איני יודע שטלית של ג' ציציות פסולה". השאלה: "מה בא זה להשמיעני" היא השאלה שאנו אמורים לשאול על כל חלום שפוקד אותנו.

"אותו שאנו מסיחים דעתנו ממנו והוא אינו מסיח דעתו ממנו" יכול להיות קולו של המוות, ויכול להיות גם קולו של הסטרא אחרא. אבל הוא גם תיאור מתאים ביותר לקולו של אלוהים. וראו את מעשה יונה שהסיח דעתו מקול אלוהים, ואלוהים לא הסיח דעתו ממנו! והוא גם תיאור מתאים ביותר לקולו של הלא־מודע הפנים־נפשי, המכיל את האפשרויות כולן, שאינו מסיח דעתו מאיתנו למרות שאנחנו נוטים להדחיק ולהתחמק ממנו, והוא מנחה אותנו בקולו. פעמים רבות קול הלא־מודע, כמו קול אלוהים, מסתייע בחלום לבטא את הנחייתו. להבנתי, קולו של "זה שאנו מסיחים דעתנו ממנו" אינו בא כאן כקולו של המוות לרמוז על מותו של החולם, אלא ההיפך, כקול פנימי שבא להזהיר.

החלום, לפי יונג, נועד להביא לאדם מודעות למצבו הקיומי העכשווי. מודעות זו אמורה להנחות אותו אל חיפוש דרך חדשה שתאפשר לו להנחות את חייו העתידיים. הסיפור הזה, כמו שאר סיפורי ספר המעשים משקף את אובדן הדרך של המספר. אולם אפשר שהוא גם מבקש להנחות את החולם שלא ללבוש טלית של מתים, שכן מגמתו של החלום היא למשוך אותו בחזרה אל ארצות החיים, שהרי "לא המתים יהללו יי".

מלבישים בטלית שהסירו ממנה ציצית אחת, ואדם חי אינו רשאי ללבוש אותה. ויש בכך רימוז שהמספר עצמו, שמצא את טליתו והיא בעלת ג' ציציות, בסכנת קרבה למוות. אולם על איזה מוות מדובר?

בסיפור 'טלית אחרת' הטלית הפגומה היא סופו של מהלך פנימי של אדם המבקש להתפלל ביום כיפורים עם זקנו עליו השלום, שמייצג את העולם האבוד של אמונה שלמה, כשהמספר עצמו אינו עסוק לא בתפילה, לא במשמעות יום כיפורים, לא בתשובה וכפרה ולא בקדושת החג, אלא בתחושות של חסר והיעדר ופיתויים אחרים: אין לו מקום לשבת והוא צמא. המוות שנרמז בטלית הפגומה מסמל אפוא לא את המוות הקונקרטי הצפוי לו, אלא את מות האמונה, שגוררת איתה את מות שלמות הנפש הפנימית; את הפגימה במלבוש הנשמה שאמור היה כאותו חיט לתקן אולם החמיץ את עבודת התיקון. מוות זה, כמו מותו של החייט שהחמיץ את משימתו, מסמל ומבטא את ערעור הארגון של הנפש שאיבדה את אמונתה, שמקביל לערעור הלוגיקה הריאלית בסיפור. האובדן של הטלית השלמה מזכיר את הפת השלמה שאינו מצליח למצוא, בסיפור 'פת שלמה', שגם הוא בספר המעשים.

ואומנם הסיפור קרוי 'טלית אחרת' ולא טלית של מת. שם זה מזכיר את אלישע בן אבויה שאחרי ש"קיצץ בנטיעות" הפרדס המיסטי (והדימוי 'קיצוץ בנטיעות' מדהדה בו את פגימת הטלית) וכפר באמונה נקרא 'אחר', לכן הסיפור מסתיים במשפט: "עגמה נפשי עלי. ולא על אותו דבר שלחש לי, אלא על יום טוב קדוש זה של יום כפורים זה שעובר בלא תפילה ובלא כלום".

מהי דמותו המסתורית של הלחשן בסיפור? עגנון כותב: "בא אותו שאנו מסיחים דעתנו ממנו והוא אינו מסיח דעתנו ממנו ולחש לי, טלית של ג' ציצית". הניסוח של דמות שאין לכנותה בשם, מופיע גם בתיאור הדמות הליצנית של תחילת הסיפור: "ואדם אחד שאיני רוצה להזכיר את שמו עומד על גג המעלה העליונה [...] ועושה לפי אותם הפזמונים עוויות של שטות". האם מדובר באותה דמות שהאיסור להזכיר את שמה נובע מפאת כוחה הדמוני? המספר עצמו אינו מרשה לעצמו להרהר במהות הדמות שמפגיעה בו. הוא אומר: "מה בא זה

Ruth Netzer

The Soul of Literature
Essays on Literature and Poetry –
Jungian Perspective

התקנה וניקוד
תרצה יובל

הספר ראה אור בסיוע מרכז הספר והספריות
ובתמיכת משרד התרבות והספורט

מסת"ב 1-14-7791-965-978

© הוצאת כרמל

ת"ד 43092, ירושלים 91430

טל' 02-6540578 ; פקס 02-6511650

דוא"ל: books@carmelph.co.il אינטרנט: www.carmelph.co.il

תשפ"ב / 2021

Printed in Israel

רות נצר

נפש הספרות

מסות על ספרות ושירה במבט יונגיאני

כרמל • ירושלים